

Ioan Alexandru Tofan

Experiență spirituală și lume cotidiană.

Michel de Certeau

© Editura EIKON
București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1
cod poștal 014605, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării
Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-711-852-0

Coperta: Georges de la Tour – *Maria Magdalena la lumina de veghe*

Editor: Valentin Ajder

E I K O N

2018

Cuprins

Notă	5
Introducere.....	7

Partea I

Istorie și mistică. Despre constituirea faptului religios	21
Problema: istoria și „obiectul” ei	21
Operația istoriografică	25
Exemple: mistică și istorie religioasă.....	36
Concluzii.....	47
Mistica, între substantiv și adjектив.....	49
„Istoricitățile misticice”	49
Metodă. Delimitări preliminare.....	51
„Mistica”, substantiv sau adjектив?.....	56
Personajul mistic. Nebunul	68
Concluzii.....	77
Politica și experiența a posibilului	83
Introducere: „cum să te creezi?”	83
Evenimentul și locul: mai 1968, universitatea	86
O nouă cultură: ce rămâne în urma revoluției	90
Întâlnirea cu celălalt: etica misiunii.....	95
Concluzii: micile istorii ale vieții	101
Fizionomia lumii cotidiene și faptul religios	107
Introducere	107
Descrierea cotidianului: o „cunoaștere practică a singularului”.....	110
Memoria și constituirea lumii urbane.....	122
Experiența spirituală și lumea cotidiană: despre „ruptura instauratoare”	127
Concluzii.....	138

Excurs: Jean-Joseph Surin și „știința experimentală”. Interpretări.....141

Partea a II-a

Experiența religioasă. Despre diferență și marginalitate ...155

Michel de Certeau: întâlnirea cu celălalt.....156

Despre dorință și itineranță156

Un exemplu: convertire și memorie la Sf. Augustin.....160

Limbajul mistic164

Loc și lume167

Andrei Scrima: experiența spirituală și

antropologia apofatică171

Porțile inimii. Revelația171

Revelația Cuvântului: experiența hermeneutică

între itineranță și ospitalitate176

Omul interior. Apofatismul și experiența infinită179

Concluzii182

Teologie slabă și miracol.....187

Teologia slabă: un proiect radical187

Privire și infinit.....190

Michel de Certeau: condițiile inteligibilității 203

Problema203

Pluralitatea teologiei205

Practicile, între istorie și fenomenologie213

Un exemplu: lectura220

Sensuri în oglindă: Hegel și Derrida.....225

Concluzii.....233

Concluzii..... 237

Istorie și mistică. Despre constituirea faptului religios

Problema: istoria și „obiectul” ei

Stranietatea scrierilor despre istorie ale lui Michel de Certeau și modul singular în care își constituie „discursul despre metoda” (*L'écriture de l'histoire*, Gallimard, Paris, 1975) sunt cu atât mai evidente cu cât sunt citite din punctul de vedere al „rezultatului” lor, anume descrierea spectaculoasă a religiozității franceze a secolelor XVI-XVII. În realitate, în cazul său este problematică însăși distincția care se face, în mod normal, între *metodă* și *rezultat*. Atunci când face istoria misticii, o face „ca mistic”, plasându-se în locul imposibil al obiectului căruia îi acordă atenție. Prin urmare, scrierea istoriei va semăna cu o căutare prezentă a unui loc pierdut, dar care, prin însăși absența sa, amplifică dorința și itineranța cunoașterii. După cum afirmă Luce Giard, „opera în întregul ei poate fi citită ca povestire a unei călătorii întreprinse în căutarea *tinutului pierdut*, călătorie a cărei origine, modalitate și finalitate sunt mistică”¹. Iсториография se lasă subtil contaminată de „stilul mistic” pe care încearcă să îl deslușească și, în această situație, îi prelungește efectele într-un loc care îi e străin.

În această secțiune mă voi orienta asupra modului în care scriitura istorică configerează un fenomen religios al trecutului;

¹ Luce Giard, „Ce s-a întâmplat se mai poate încă citi” (cuvânt înainte pentru ediția în limba română), în Certeau, *Fabula mistică...*, ed. cit., p. xii.

altfel spus, a modului în care un asemenea fenomen (de exemplu, „mistică” lui Jean-Joseph Surin sau trecerea de la un sistem religios la unul etic în Epoca Luminilor) afectează prezentul prin scriitura care îl ia în considerare. Modul de a fi al trecutului în *cărțile* de istorie nu reprezintă o simplă dare de seamă cu privire la el, ci configurarea unei relații tensionate în care prezentul se definește prin ceea ce îi este străin, diferit, refuzat. Scrierea trecutului este o rană a prezentului, iar citatul istoriografic este o modalitate de a deconstrui locul din care privirea asupra unui fenomen absent permite reprezentarea acestuia. Cu atât mai mult, istoriografia formelor moderne ale religiozității stă sub această condiție tensionată: ceea ce notează istoricul nu este un fapt pur și simplu, ci o itineranță a dorinței de absolut; ca atare, are loc ritualizarea doliului unei absențe în care subiectul parurge, la rândul său, un drum al dorinței pe care o ia ca obiect al unei false metodologii.

În „Une Histoire en actes”², Dominique Julia contextualizează scrierile lui Michel de Certeau în mediul academic francez. Simptomatic este faptul că, observă autoarea, acesta nu figurează în *Répertoire des historiens français pour la période moderne et contemporaine* (1983), nefiind astfel, la acea dată, acceptat ca atare în comunitatea consacrată a studiilor istorice pariziene. Pe de altă parte, în 1974, Pierre Nora și Jacques Le Goff preiau, în titlul opusului *Faire de l'histoire* (Gallimard, Paris, 1974), titlul unui articol anterior al lui Michel de Certeau („Faire de l'histoire. Problèmes de méthodes et problèmes de sens”, *Recherches de Science Religieuse*, 58, 1970)³, ceea ce denotă o receptare extrem de pozitivă în anumite medii intelectuale ale vremii. Dominique Julia explică această situație paradoxală prin analogia cu obiectul pe care, de

² Dominique Julia, „Une histoire en actes”, în Luce Giard (ed.), *Le voyage mystique: Michel de Certeau*, Recherches de Science Religieuse – Cerf, Paris, 1988, pp. 103-123.

³ Vezi François Dosse, *Michel de Certeau. Le marcheur blessé*, La Découverte, Paris, 2002, pp. 262 și urm.

fapt, Certeau îl studiază fără încetare, anume marginalitatea în raport cu instituțiile religioase ale modernității, delocalizarea unei întreprinderi spirituale și ieșirea ei din normele unui spațiu normat anterior. „Ereziile” acestuia, cum ar fi atenția îndreptată asupra psihanalizei lacaniene⁴, îl plasează într-o relație tensionată

⁴ Michel de Certeau nu poate fi considerat un psihanalist în adevăratul sens al cuvântului, deși s-a numărat printre fondatorii, în 1964, a *Ecole freudienne de Paris*, alături de Jacques Lacan, și a scris o serie de texte despre psihanaliză, reunite apoi în volumul *Histoire et psychanalyse entre science et fiction* (Gallimard, Paris, 1987). Interesul pentru scrierile lui Freud și Lacan îi modelează gândirea, modul de tratare a istoriei sau înțelegerea experienței mistică, dar nu în sensul „aplicării” psihanalizei în aceste domenii. Pe ultimul dintre cei doi îl receptează mai ales din perspectiva unei asumări, în discurs, a Celuilalt inepuizabil, infinit, radical diferit, acest gest suportând, după cum sugerează Certeau în „Lacan: An Ethics of Speech” (*Representations*, 3, Summer, 1983, pp. 21-39), chiar o genealogie creștină. În ceea ce-l privește pe primul, interesantă este lectura conceptelor psihanalitice în teoria istoriografiei și similaritățile sesizate cu operația istorică descrisă în *L'écriture de l'histoire* (Gallimard, Paris, 1975): întoarcerea refuzatului, cenzura prezentului operată de „fantomele” trecutului etc. Dar această legătură dintre istorie și psihanaliză se rezumă mai degrabă la „utilizarea” conceptelor și la revelarea unui domeniu inedit pentru cercetarea tradițională, precum biografiile (pentru aceasta, vezi „La psychanalyse et son histoire”, în Certeau, *Histoire et psychanalyse...*, ed. cit.). Comunicarea veritabilă dintre istorie și psihanaliză nu se poate însă realiza, conchide Certeau, în afara „dezinstitutionalizării” demersului freudian și, implicit, a eliberării potențialului său literar – evident atât în cazul lui Lacan, cât și în cel al lui Freud. Îndatorarea față de lumea deschisă de Freud nu produce însă și o „ideologizare” psihanalitică a istoriei. Într-un dialog cu Mireille Cifali, vorbind despre *fabula mistică*, Certeau avertizează: „La începutul cărții n-am dorit decât să prezint locul din care vorbesc, influențat de douăzeci de ani de experiență la Școala freudiană a lui Lacan. Astă însemna că modul meu de gândire se schimbă, și nu că aveam să purced la un comparatism sălbatic consistând în a căuta Oedipi, suprareuri ori castrări în documentația furnizată de literatura mistică a secolelor al XV-lea și al XVI-lea. Conceptele unei teorii se referă la operațiunile pe care ea le induce. Ele n-ar putea deveni obiectele unei alte discipline, cum ar fi istoria, care are propriile sale reguli și propriul său sistem; această translare parțială și această schimbare de statut le-ar transforma într-un butic epistemologic, perfect capabil să genereze un efect enciclopedic, o aparență de interdisciplinaritate” („Au seuil du livre, j'ai seulement voulu

în raport cu modelul inaugurat de Școala Analelor. În același timp, modul de utilizare a documentelor unei epoci pentru a „construi” un obiect singular, interesul față de discontinuitățile și clivajele unei perioade, mai degrabă decât față de trăsăturile ei generale îl aduc în proximitatea acestor mișcări. Astfel, chiar la începutul textului său, Dominique Julia ajunge să îl plaseze pe Certeau sub semnul a ceea ce Michel Foucault numește *istorie generală*⁵, indicând astfel „stilul” cercetărilor sale. Dacă la această schită se adaugă și polemica întreținută cu Paul Ricœur⁶ sau distincțiile operate în raport cu diferite teze sau concepe ale contemporanilor săi, se poate descrie imaginea unui tip de istorie practicată în mod liber de constrângeri teoretice, fidelă însă, pe de o parte, fenomenului inclasabil pe care îl ia în considerație, iar pe de altă parte, necesității de a gândi prezentul, actualitatea în forma unei lumi traversate constant de o alteritate care se sustrage oricărei obiectivări.

expliciter le lieu d'où je parlais, altéré par vingt ans d'expérience à l'École freudienne de Lacan. Cela signifie que, dans ma manière de penser, j'en étais changé, et non pas que j'allais procéder à un comparatisme sauvage consistant à chercher des Oedipes, des surmois ou des castrations dans la documentation fournie par la littérature mystique des XVe et XVIe siècles. Les concepts d'une théorie sont relatifs aux opérations qu'elle induit. Ils ne sauraient devenir les objets d'une autre discipline, par exemple l'histoire, qui a ses règles et son appareil propres: cette translation partielle et cette mutation de statut les transformerait en pacotille épistémologique, tout juste capable de produire un «effet» encyclopédique, un semblant d'interdisciplinarité” – Michel de Certeau și Mireille Cifali, „Entretien, mystique et psychanalyse”, *Espaces Temps*, 80 1, 2002, p. 171, http://www.persee.fr/doc/espat_0339-3267_2002_num_80_1_4209 – accesat la 16.06.2016).

⁵ Vezi Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, Univers, București, 1999, pp. 14-15; și comentariul autoarei: „s'il faut absolument le définir” („dacă trebuie neapărat să-l definim”) (Julia, „Une histoire en actes”, în *op. cit.*, p. 106).

⁶ Vezi Dosse, *Michel de Certeau...*, ed. cit., pp. 275-277.

Operația istoriografică

Prima parte a volumului *L'écriture de l'histoire* reia textul amintit mai sus, „Faire de l'histoire. Problèmes de méthodes et problèmes de sens”, considerat esențial pentru descifrarea unei „metodologii” a istoriografiei religioase a lui Michel de Certeau. Voi încerca în cele de mai jos o analiză a acestuia, în paralel cu un altul din aceeași perioadă, „Histoire et mystique” (*Revue d'histoire de la spiritualité*, 63/1975)⁷. Câteva întrebări stau în fundalul acestor scrieri. Prima, de regăsit și în textele „politice” ale autorului, precum „La beauté du mort”, publicat împreună cu Dominique Julia și Jacques Revel în *Politique aujourd'hui* (decembrie 1970), vizează statutul discursului istoriografic în contextul unei lumi istorice în care survine și care îl determină: care este locul din care vorbim? (*d'où parlons-nous?*). Departe însă de a fi un simplu reflex marxist de a înțelege știința din perspectiva unor determinații socioeconomice, această întrebare localizează, după cum voi încerca să arăt, tocmai locul neidentității cu sine a prezentului, limita sa care îl scoate din orice logică deterministă. O a doua întrebare raportează practica istorică a scrierii (istoriografia) la obiectul ei și vizează modul în care acesta din urmă survine tocmai în actul care îi dă naștere: în ce constă „alianța” dintre scriitor și istorie? (*quelle alliance entre l'écriture et l'histoire?*), după formularea din prefața la ediția a doua a lucrării *L'écriture de l'histoire*. În acest al doilea caz, iarăși, o lectură grăbită poate să o simplă abordare critică a ideologizării trecutului și a efectelor unui „discurs al învingătorului” asupra celuilalt. În realitate însă,

⁷ Reprodus în Michel de Certeau, *Le lieu de l'autre. Histoire religieuse et mystique*, Gallimard – Seuil, Paris, 2005, pp. 45-57.

Michel de Certeau extinde acest reflex teoretic, întrebându-se cu privire la modul în care scriitura este, ca atare, o practică având ca efect „mitologizarea” realului. Dincolo de o potențială intenție falsificatoare a istoricului, scriitura ca atare produce aşadar un „efect optic” prin care „realul” survine prin medierea unui corpus străin, perceptibil, având o existență concretă în câmpul realității prezente: cartea.

Prin urmare, prima preocupare în textele amintite este aceea de a circumscrie și problematiza locul determinat al istoricului atunci când ia în considerare un „obiect” al trecutului. Michel de Certeau pleacă de la analiza câtorva modele tradiționale ale istoriei religioase și de la neajunsurile metodologice pe care le ridică. Punctul comun este acela că metodele tradiționale produc, la nivelul obiectului, o separație: „Dezmembrarea metodelor are ca efect de atunci separarea tot mai netă, în fiecare operă doctrinală, a unui *obiect* sociologic vizat de istorie și a unui *obiect* teoretic ce pare a fi lăsat pe seama unei analize literare”⁸. La fel și mai recentă (la acea vreme) istorie a „mentalităților”, cu distincția pe care o face între ceea ce este gândit (*pensée*) și ceea ce este trăit (*vecue*), între realitatea culturală a unei epoci și „reprezentarea” ideală a lumii care o determină și îi conferă inteligibilitate. Problema este însă aceea că *substratul ideologic* sau *determinația ideală* căutată de istoric pentru înțelegerea unui obiect al trecutului îi aparține mai degrabă sieși decât obiectului. Chiar și gestul de a „defini” istoria printr-un element ideologic este, arată Michel de Certeau, un gest justificabil ideologic, din perspectiva unei diviziuni „elitiste” între idee și praxis⁹. În urma impasului metodologic al abordărilor tradiționale ale istoriei religioase, sarcina istoricului

⁸ „L'écartèlement des méthodes a depuis pour l'effet de séparer de plus en plus en chaque œuvre doctrinale, un *objet* sociologique visé par l'histoire et un *objet* théorique qui semble abandonné à une analyse littéraire” (Certeau, *L'écriture de l'histoire*, ed. cit., p. 36).

⁹ Vezi *ibidem*, p. 39.

va fi una dublă: pe de o parte, să își gândească propria istoricitate a demersului, determinările „locului” din care alege să vorbească; iar pe de altă parte, să problematizeze, atât în privința demersului interpretativ, cât și în privința obiectului de studiu, relația esențială *sait* (fapt) – *faire* (a face), altfel spus, dintre un discurs (teologic sau istoric, deopotrivă) și rețeaua de practici și operații (ierarhizări, distincții, tipuri de înțemeiere) care îl determină și care suportă o determinare social-politică. Prin urmare, între „subiect” și „obiect” există o contaminare continuă, „o serie indefinită de sensuri istorice”¹⁰ care fac din „cunoaștere” un act care se petrece de fapt într-un interval, mereu fluid, dintre trecut și prezent.

Un alt text important al lui Michel de Certeau, „L'histoire, science et fiction” (din *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*), rescrie de fapt și asamblează contribuții diverse ale autorului, pune în alt context problema relației dintre „realitatea” istorică și „fictiunea” celui care o descrie. În manieră popperiană, sarcina acestuia din urmă nu este aceea de a descrie adekvat o realitate obiectivă (nici chiar metodele cantitativiste ale istoriei nu pot avea această pretenție, se arată în text), ci de a „falsifica” (*falsification*) fictiunile inconcludente, irelevante sau incoerente ale trecutului. Ceea ce devine o consecință importantă a acestei poziții ambigue, problematice a istoricului în raport cu trecutul pe care îl studiază și de care se lasă afectat este faptul că *istoriografia* devine

¹⁰ „Une série indéfinie de sens historique” (*ibidem*, p. 46). Mai clar se exprimă Michel de Certeau în continuare: „Ainsi fondée sur la coupure entre un passé, qui est son objet et un présent, qui est le lieu de sa pratique, l'histoire ne cesse de retrouver le présent dans son objet, et le passé dans ses pratiques. Elle est habitée par l'étrangeté qu'elle cherche, et elle impose sa loi aux régions lointaines qu'elle conquiert en croyant leur rendre la vie” (*ibidem*, p. 48; „Astfel înțemeiată pe ruptura între un trecut, care îi este obiect, și un prezent, care îi este loc de activitate, istoria regăsește fără încetare prezentul în obiectul său și trecutul în practicile sale. Ea este locuită de stranietațea pe care o caută și își impune legea asupra regiunilor îndepărtate pe care le cucerește crezând că le dă viață”).